

Lelek *Caprimulgus europaeus*

Status. Nielicznie lęgowy: 1720-1820 tokujących samców. Rzadko spotykany w okresie wędrówki wiosennej i jesiennej.

Lelek *Caprimulgus europaeus* (fot. P. Waclawik).

Środowisko. W lasach państwowych lelek związany był silnie z użytkowaniem zrębowym i stąd jego rzadsze występowanie w lasach prywatnych pozbawionych zrębów. Optymalnym dla lelka krajobrazem w okresie lęgowym była mozaika zrębów, upraw i młodników sosnowych w borach na lekkich glebach, ponadto zasiedlał rozległe wrzosowiska, murawy, pożarzyska i kępy zadrzewień sosnowych na wydmach i nawet niewielkie laski sosnowe na tarasie nadzalewowym (wydmowym) dolin rzek. Rzadziej spotykany był lelek w silnie przerzedzonych, starszych drzewostanach w sąsiedztwie szerokich linii oddziałowych, piaszczystych duktów leśnych i dróg pożarowych. Ponadto spotykano lęgowe pary w rozległych wiatrołomach i haliznach. Ważnym rekwizytem w okresie lęgowym w otwartych środowiskach (zręby, polany, murawy) były pojedyncze, wyższe drzewa oraz małe kępy drzew, stanowiących czatownie lub miejsca odpoczynku/snu wykorzystywane przez lelka zarówno w ciągu dnia jak i w nocy (Dombrowski 2013). Peplowska-Marczak (2016) wskazuje na szczególnie ważną rolę drzew z pochylonymi pniami i poziomymi gałęziami, jako miejscami odpoczynku oraz odbywania toków.

Mazur (1998) wykazał korelację pomiędzy powierzchnią uprawy leśnej (młodnika sosnowego) a liczbą par lelka. Najmniejsza uprawa, na której stwierdzono występowanie lelka wyniosła 1,8 ha, a największa powierzchnia zasiedlona przez jedną parę lelków wyniosła 10,5 ha. Tylko jeden raz stwierdzono dwie pary na powierzchni mniejszej od 10,5 ha, a była to wartość 3,95 ha (Mazur 1998). Również silny był wpływ długości granic upraw leśnych na liczebność par lelka, a najmniejsza uprawa leśna zasiedlona przez lelki miała długość granic 620 m. Pozostałe, zasiedlone uprawy miały granice minimum 1000 m i wartość tę można uważać za wartość graniczną, powyżej której regularnie spotykano lelki w warunkach Mazowieckiego Parku Krajobrazowego (Mazur 1998).

Badania wykonane w roku 2014 w kompleksie leśnym Kryńszczak pod Łukowem wykazały, że minimalna powierzchnia otwarta, na której występował ten gatunek wynosiła 1,6 ha, a największa 7 ha; wysokość drzew nie przekraczała 10m, a ptaki wraz z upływem czasu opuszczają tereny zarastające (Celej 2015). Powierzchnie preferowane najczęściej porastały siewki sosny zwyczajnej *Pinus sylvestris*, borówka czarna *Vaccinium myrtillus*, borówka brusznica *Vaccinium vitis-idaea*, wrzos pospolity *Calluna vulgaris*, a otaczający drzewostan znajdował się w V-VI klasie wieku (Celej 2015).

Również ważnym czynnikiem wpływającym na występowanie lelka był udział odkrytej gleby, ponieważ ptaki te spędzały dzień przesiadując nie tylko w koronach drzew, ale także na odsłoniętej glebie lub wystających korzeniach (Celej 2015). Cytowana autorka wykazała współczynnik korelacji liniowej Pearsona $r = 0,81$, dla zależności pomiędzy powierzchnią odkrytej gleby a liczbą samców występujących na danym terytorium.

Lelek *Caprimulgus europaeus* (fot. P. Waclawik).

Ponadto tokujące samce spotykano na skraju niewielkich, suchych, sosnowych, na piaszczystym podłożu lasków rosnących w grupach po kilka-kilkanaście. Sytuację taką zarejestrowano na skraju pradoliny Kostrzyna koło Kolonii Dąbrówka Stany – 3 samce w roku 2010 (Dombrowski i in. 2011). Wyjątkowo rzadko tokujące pojedyncze samce wykazano na skraju muraw i zadrzewień topolowych w dolinie Bugu (A. Dombrowski). Wyjątkowo stwierdzono terytorialne samce poza kompleksami leśnymi na skraju doliny Pilicy, w otwartych terenach (murawy) porośniętych rzadkimi, młodymi sosnami (A. Węgrzynowicz).

W czasie wędrówek lelek był spotykany m. in. na zadrzewionych skwerach w centrum miasta (Siedlce), na drzewach nad stawami rybnymi i rzekami oraz nad starorzeczami, a także nad polami.

Zmiany liczebności. Taczanowski (1888) uważał go za gatunek „wszędzie pospolity”. W kompleksie leśnym Kryńszczak pomiędzy rokiem 1990 a 2008 zarejestrowano identyczną liczebność – po 58 terytorialnych samców (Rzępała i Mitrus 2005; Goławski i in. 2009). Liczebność regionalnej populacji określono na 1790-1870 tokujących samców. Ponieważ na prawie wszystkich z podanych dalej obszarów wykonano tylko jedną kontrolę, wyniki mogą być znacząco zaniżone. Mianowicie Lindelle (1982) podaje, że jedna kontrola pozwala na wykrycie 58% terytorialnych samców lelka, natomiast 2 kontrole podwyższają wynik na 81% a trzy – na 91%. Nie można więc wykluczyć, że ocena regionalnej populacji może być zaniżona nawet o około 30-40%.

Przyczyny zmian liczebności. Główną przyczyną opuszczania zajmowanych przez wiele lat stanowisk była postępująca sukcesja roślinności w kierunku wysokich i zwartych drzewostanów. W Mazowieckim Parku Krajobrazowym, w drzewostanach powyżej 13-14 lat prawdopodobieństwo spotkania lęgowej pary lelków znacznie spadało, a ptaki zajmowały młodniki do 18 lat, jakkolwiek wyjątkowo jeszcze w wieku 22 i 24 lata, jednak już w wieku 25 lat praktycznie zanikało (Mazur 1998). Ponadto znaczny spadek liczby bezkręgowców na półkuli północnej, zwłaszcza ciem, stanowiących główne źródła pożywienia lelka, może mieć znaczny wpływ na stan populacji tego gatunku (Keller i in. 2020).

Rozmieszczenie i liczebność. Dzięki zastosowaniu metody stymulacji głosowej (Dombrowski 1990, Dombrowski i Rzępała 1993) wiedza o występowaniu lelka w poszczególnych makroregionach znacząco się poszerzyła, począwszy od lat 1990.

Nizina Północnomazowiecka: 500 par. Największa populacja występowała w Puszczy Białej (min. 150 par; Rzępała i Kowalski 2010), ponadto w OSO Dolina Omulwi i Płodownicy – 100 par (Wilk i in. 2010); poligonie Czerwony Bór – około 50-60 par; Obszarze Chronionego Krajobrazu Dolina Mławki – 11 par i 37 par łącznie na 16 stanowiskach skupiających po 1-7 par (Kart.). W lasach Równiny Kurpiowskiej mogło występować około 100-130 par.

Lelek *Caprimulgus europaeus* (fot. P. Głowacki)

RYCINA 70-1. Rozmieszczenie legowisk lelka

Nizina Środkowomazowiecka: 900-1000 par. Największa populacja zasiedlała lasy pomiędzy Warszawą-Wesoła a Maciejowicami (około 360-400 par; S. Oszkiel, A. Dombrowski), w tym w Mazowieckim Parku Krajobrazowym 120-160 par (Gołębiewski 2020, 2021).

W Puszczy Kozienickiej zasiedlał głównie południową część (obręb Zwoleń), a w całej OSO „Puszcza Kozienicka” w roku 2010 stwierdzono 112-114 samców, oceniając całą populację na 150 samców (Kurowski 2020). W Borach Łochowskich oszacowano liczebność lelka na 80 par, a rozległe bory pomiędzy wsiami Gruszczyno a Maliszewą w latach 1990. zasiedlało około 100 par, ponadto około 60 par występowało w kompleksach borowych pomiędzy Jadowem a Stanisławowem (I. Kupiec i in.). W Puszczy Kampinoskiej wykazano 60 par, a w Puszczy Bolimowskiej - 30 par; w borach na południowy wschód od Gostynina -12 par; na Wydmach Lucynowsko - Mostowieckich – 7 par (W. Krasowski) i na Bagnie Całowanie - 5

par (Merecz i Sobociński 2010), ponadto, łącznie 34 pary było rozproszonych na 15 stanowiskach skupiających po 1- 5 par (Kart.).

Wzniesienia Południowomazowieckie: 150 pary. Najwięcej par zarejestrowano w Puszczy Pilickiej po obu stronach Pilicy - 65 par (J. Tabor, Sz. Kielan), w tym największa koncentracja 48 par pomiędzy Myślakowicami, Różaną i Prosną, a 11 par wykryto w Leśnictwie Borowina w gm. Wyśmierzyce (A. Węgrzynowicz i in.). Ponadto stwierdzono rozproszone pary: łącznie 68 na 27 stanowiskach skupiających po 1-10 par (Kart.).

Nizina Południowopodlaska: 170 par. Największa populacja zasiedlała Lasy Łukowskie – 58 par (Goławski i in. 2009). Ponadto występował na 35 rozproszonych stanowiskach skupiających po 1-5 par (Kart.).

Zagęszczenia. Na wyznaczonej w Puszczy Kozienickiej powierzchni próbnej (55,6 km²) skontrolowanej w roku 2010 stwierdzono 38-41 samców (7,1/10 km²). Ponadto wykonano szczegółowe badania nad zagęszczeniem lelka w Mazowieckim Parku Krajobrazowym, gdzie w roku 1996 wykazano zagęszczenie 5 samców/10 km² powierzchni leśnej, jednak uwzględniając wyłącznie środowiska otwarte (uprawy sosnowe), które zasiedlały lelki, tzw. zagęszczenie ekologiczne wyniosło 13,8 samca/km² upraw, a na poszczególnych uprawach: od 7,3 do 15,0 samców/km² (Mazur 1998).

W roku 2020 w skali całego MPK zagęszczenie wyniosło 9,5 samców/10 km², a najwyższe zostało odnotowane w okolicach wydm śródłądowych „Góry Łyse”, otoczonych wrzosowiskiem, gdzie słyszano 4 lub nawet 5 samców na co najmniej jednym punkcie nasłuchowym (Gołębiowski 2020). W Puszczy Bolimowskiej, na powierzchni próbnej „Kamion” (4,8 km²) obejmującej mozaikę upraw, zrębów i starodrzewu, wykazano w roku 1992 zagęszczenie 2,6 samców/km² (S. Chmielewski, H. Mirkowski). W kompleksie „Kryńszczak” pod Łukowem, na powierzchni próbnej 11,2 km² wyznaczonej w roku 2014 liczebność lelka wyniosła 11 par, co daje zagęszczenie 9,7 samca/10 km² (Celej 2015). Natomiast na wielkoobszarowych powierzchniach w krajobrazie leśnym wykazano zagęszczenia w przedziale: 2,6 – 13,0 samców/10 km² (tab. xx).

Najwyższe zagęszczenie na powierzchni leśną, wynoszące 12,1 samca/10 km² wykazano w OSO Dolina Omulwi i Płodownicy (Wilk i in. 2010).

W skali lokalnej badano zagęszczenia terytorialnych samców lelka m. in. na pożarzyskach. Na rozległym pożarzysku (80 ha) koło Odrzywołu w roku 1997 wykazano 3 tokujące samce, co daje zagęszczenie 3,7 samcaów/km². Na mniejszym pożarzysku (40 ha) w Puszczy

Kampinoskiej, będącym 25-letnim wrzosowiskiem, w roku 2013 wykazano 13 samców, czyli 32,5 samców/km² (Pełowska-Marczak 2016).

Tab. xx. Liczba i zagęszczenia samców lelka *Caprimulgus europaeus* na powierzchniach próbnych w krajobrazie leśnym Niziny Mazowieckiej, zbadanych z zastosowaniem stymulacji magnetofonowej w okresie 1990-2010.

Makroregion	Mezoregion Nazwa powierzchni	Wielkość (km ²)	Lata badań	Liczba kontro li	Liczba par	Zagęszc zenie (samce/ 10 km ²)	Autor
Nizina Północnomazo wiecka	Równina Kurpiowska Parciaki-Budy Prywatne	30,0	1993	1	25	8,3	Z. Kasprzykowski
	Jastrzębka-Baranowo	10,0	1993	1	7	7,0	Z. Kasprzykowski
	Zaręby	8,0	2008	1	16	20,0	Rzępała (2009)
Nizina Południowopo dlaska	Międzyrzecze Łomżyńskie Puszcza Biała	83,0	1990	1	31	3,7	A. Dombrowski, T. Wiewiórko
	Równina Łukowska Las Kryńszczak	97,0	1990	1	58	6,0	Rzępała i Mitrus 2005
Nizina Środkowomaz owiecka			2008	1	58	6,0	Goławski, Kasprzykowski i Dombrowski (2009)
	Dolina Środkowej Wisły (taras nadzalewowy) Lasy Maciejowickie	50,0	1990	1	52	10,4	S. Oszkiel
Wzniesienia Południowom azowieckie	Mazowiecki Park Krajobrazowy	110,6	1996	2	55	5,0	Mazur (1998)
	Równina Kozienicka Puszcza Kozienicka	55,6	2010	2	38-41	7,1	Kurowski (2020)
	Równina Łowicko- Błońska Puszcza Bolimowska Lisie Pole	9,8	1992	1	13	13,0	S. Chmielewski, H. Mirkowski
	Równina Piotrkowska Puszcza Pilicka (Okrajki inowłodzko-drzewickie)	184,0	2008	1	48	2,6	J. Tabor. T. Dzierżanowski

Wędrowniki. Sapalski (1852) dla Guberni Radomskiej podał przylot lelka „ między 5 i 23 IV, a odloty między 10 i 21 X ”. W latach 2001-2020 pierwsze obserwacje wiosenne zawierały się pomiędzy 20 IV a 17 V. Mediana przylotu w dekadzie 2001-2010 przypadła na 4 V, a w dekadzie 2011-2010: na 2 V. Trzy pierwsze obserwacje były dokonane: 20 IV 2018 na Równinie Kurpiowskiej (M. Murawski); 24 IV dwukrotnie: 2010 koło Antoniówki w Puszczy Kozienickiej (Kurowski 2020) oraz 2014 nad stawami w Jaktorowie (M. Wołowik); 25 IV 2020 w Pawłowicach koło Mogielnicy (P. Nowakowski). Odpoczywającego w trakcie wędrowniki ptaka zarejestrowano 1 maja 2006 na drzewie na stawach w Siedlcach (Z. Kasprzykowski i A. Goławski).

Jeszcze na początku sierpnia słyszano głosy godowe samców w kilku miejscach regionu.

Koczowania polęgowe zaczynały się w połowie sierpnia: 14 VIII 1987 obserwowano ptaka odpoczywającego na skwerze w centrum Siedlec (A. Dombrowski). Przypuszczalnie wędrującego ptaka widziano 20 VIII 1972 nad polami koło Mogielnicy (S. Chmielewski). Przeloty jesienne przebiegały we wrześniu i październiku. We wrześniu lelka zarejestrowano 16 razy, a w październiku 6 razy. Ostatnie obserwacje zawierały się w okresie 9 IX – 18 X, a mediana dla dekady 2011-2020 przypadła na 21 IX. Najpóźniejszych obserwacji dokonano w dniach: 17 X 1993 w Puszczy Kozienickiej (M. Rębiś) i 18 X 2017 koło Mławy (P. Szczypiński). Przelotne ptaki obserwowano również nad Wisłą, gdzie w czasie jesiennych obserwacji i odłowów ptaków na wysokości Wilgi zarejestrowano pojedyncze lelki trzykrotnie: 19 IX 1996, 27 IX 1995 oraz 27 IX 1997 (KNL).

Streszczenie. 1720-1820 tokujących samców w okresie 2006-2020 czyni ten gatunek nielicznie lęgowym w skali Niziny Mazowieckiej. Rzadko spotykany w okresie wędrowki wiosennej i jesiennej. W latach 2001-2020 pierwsze obserwacje wiosenne zawierały się pomiędzy 20 IV a 17 V. Mediana przylotu w dekadzie 2001-2010 przypadła na 4 V, a w dekadzie 2011-2020: na 2 V. Ostatnie obserwacje zawierały się w okresie 9 IX – 18 X, a mediana dla dekady 2011-2020 przypadła na 21 IX.

Andrzej Dombrowski

Literatura

- Celej M. 2015. Czynniki środowiskowe wpływające na liczebność i rozmieszczenie lelka (*Caprimulgus europaeus*) w kompleksie leśnym Kryńszczak. Praca licencjacka, SGGW, Warszawa.
- Chmielewski S., Tabor J., Kowalski M. 2005. Awifauna doliny Bzury. PTOP Salamandra. 9: 15-48.
- Dombrowski A. 1990. Inwentaryzacja stanowisk lęgowych lelka (*Caprimulgus europaeus*) na Nizinie Mazowieckiej (Instrukcja). WSR-P Siedlce.
- Dombrowski A. & Rzępała M. 1993. Uwagi dotyczące badań liczebności lęgowej populacji lelka *Caprimulgus europaeus*. Remiz 2 (1): 23-28.
- Dombrowski A. 2004. *Caprimulgus europaeus* – lelek. W: Gromadzki M. (red.). Ptaki (część I). Poradniki ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 - podręcznik metodyczny. T. 8: 242-244. Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
- Dombrowski A. 2009. Lelek *Caprimulgus europaeus*. W: Chylarecki P., Sikora A., Cenian Z. (red.), Monitoring ptaków lęgowych. Poradnik metodyczny dotyczący gatunków chronionych Dyrektywa Ptasią. GIOŚ. Warszawa.
- Dombrowski A., Kot H., Kot Cz. 2011. Awifauna doliny Kostrzyna. Kulon 41: 41-62.

Dombrowski A. 2013. Lelek *Caprimulgus europaeus*. W: Zawadzka D., Ciach M., Figarski T., Kajtoch Ł., Rejt Ł. Materiały do wyznaczania i określania stanu zachowania stanu siedlisk ptasich w obszarach specjalnej ochrony ptaków Natura 2000. GDOŚ, Warszawa, ss. 152-157.

Goławski A., Dombrowski A., Kasprzykowski Z. 2009. Lasy Łukowskie PLB060010 (IBA PL061). W: Chmielewski S., Stelmach R. (red.). Ostoje ptaków w Polsce – wyniki inwentaryzacji, część I: s. 170-175. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań.

Gołębiowski J. 2020. Zachowania godowe i inwentaryzacja lelka zwyczajnego (*Caprimulgus europaeus*) w Mazowieckim Parku Krajobrazowym. Praca licencjacka, SGGW-AR Warszawa.

Gołębiowski J. 2021. Liczebność lelka *Caprimulgus europaeus* w Mazowieckim Parku Krajobrazowym. Ornithologia Polonica 62: 249-256.

Janiszewski T., Podlaszczuk P., Wojciechowski Z. 2014. Ptaki lęgowe OSO Pradolina Warszawsko-Berlińska PLB 10001.

Keller V., Herrando S., Vorisek P., *et al* (ed.). 2020. European Breeding Bird Atlas 2. Distribution, Abundance and Change. European Bird Census Council & Lynx Edicions, Barcelona.

Kurowski M. 2020. Lelek *Caprimulgus europaeus*. W: Chmielewski S., Łukaszewicz M., Tabor J., Kuropieska R., Kurowski M., Mołęda M., Szafranski A., Iwańczuk C., Miłkowski M., Kurys C.. Ptaki Puszczy Kozienickiej i terenów przyległych. Monografia faunistyczna. Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań-Pionki.

Lindelle L. 1982. Inventering an nattskarrra *Caprimulgus europaeus* – en metodstudie. Calidris, 11, 2: 113-120.

Mazur Z. 1998. Liczebność i rozmieszczenie lelka (*Caprimulgus europaeus*) na terenie Mazowieckiego Parku Krajobrazowego. Praca magisterska. SGGW-AR Warszawa.

Pepłowska - Marczak D. 2016. Zmiany liczebności i rozmieszczenia lelka *Caprimulgus europaeus* na wrzosowisku w Kampinoskim Parku Narodowym, na skutek ochrony jego siedlisk. Studia i Materiały CEPL w Rogowie R. 18. Zeszyt 49A / 4 / 2016.

Rzępała M., Mitrus C. 1995. Ocena liczebności awifauny lęgowej kompleksu leśnego „Krynszczak” koło Łukowa w Siedleckim. Not. Orn., 36: s. 273–295.

Rzępała M. 2009. Dolina Omulwi i Płodownicy, TPBocian, Siedlce.

Taczanowski W. 1882. Ptaki krajowe, Tom I, Kraków.

Wylegała P., Batycki A. 2009. Awifauna lęgowa Bagna Pulwy. Kulon, 14: 91-97.

Wilk T., Jujka M., Krogulec J., Chylarecki P. (red). 2010. Ostoje ptaków o znaczeniu międzynarodowym w Polsce. OTOP, Marki.